

Болалик – инсон умрининг энг покиза дамлари. Хасаду адоватдан йирок, дунёнинг турфа ўйинларидан гофил чоғлар... Ким билсин, балки инсон шунинг учун ҳам ёши ўтган сари болалигини соғинар, кўмсаб колар. Бугун ёшим олтмишни коралаб борар экан, ўша бегубор онларни эсласам, юрагим хапкириб кетади.

Эсимда, отамнинг тўрт-беш нафар дўстлари чоғроккина мехмонхонамизда тез-тез йигилишарди. Кечкурунлари алламахалгача кизик-кизик суҳбатлар бўларди. Мен ҳам бир бурчакда уларнинг гапига гоҳ тушиниб, гоҳ тушинмай ўтирардим. Энди ўйласам, бу кишилар ниҳоятда саводхон зотлар бўлган экан. Чунки уларнинг суҳбатлари шунчаки олди-кочди гаплар эмасди. Улар Алишер Навоий, Аҳмад Яссавий, Бобораҳим Машраб, Сўфи Аллоҳёр сингари буюк алломаларнинг кўлёмаларини ўқишар, таҳлил қилишарди. Уларнинг Яссавий хикматларини ўқиб йиглаб ўтирганларини бир неча бор кўрганман. Албатта, мен у пайтларда ёш бола эдим. Бу кўз ёшлар боисини тушунмасдим.

Орадан йиллар ўтди. Ёшим улгайган сари “мехмонхона суҳбатлари”нинг асл маъносини англай бошладим. Англаганларим эса мени адабиёт аталмиш сирли бир даргоҳга етаклади. Менда китоб ўқишга кизикиш уйғонди. Минг шукрки, бу кизикиш ҳамон тарк этгани йўқ. Хуллас, оила мухити мени адабиёт ва ижод томон бошлади.

Илк шеърий машқларимни ўқувчилик йилларида ёзганман. Бир сафар туман газетасида “Кишлогим” деб номланган шеърим босилиб чиқди. Ўша пайтда қувончдан канот чиқариб ўқиб кетай деганман. Чунки бу менинг илк марта ижод завқини туйишим эди. Орадан бир неча йил ўтиб Мавлоно Атойи шеъриятига бағишланган дастлабки китобим “Мажоз ва хақиқат” рисоласи чиққанда ҳам мана шу хиссиётни туйганман. Ростини, бу китоб хақида жуда яхши фикрлар билдирилган. Кейинчалик адабиёт, тил ва миллий кадриятларимиз хақида бир катор мақолаларим чоп этилди.

Ўрни келганда айтиб қўйишим керакки, ўқувчилик йилларида шеър ва мақолаларимга тумани газетаси ходимлари Шарофжон Орифий, Бозор Номозов ва Неъмат Арслонов каби ижодкорлар яқиндан ёрдам бериб, устозлик қилганлар.

Болалиқдан мумтоз адабиётга кизикдим. Бу борада Яссавий ва Навоий девонларини севиб мутолаа қиладиган кўшнимиз Шайх Хуррамхон эшон бобо, шахрисабзлик Кори Абдулахад ва Файзулло Махсум (Равнакий) домлалар, шунингдек, бобомиз Шайх Абдусаломхон эшонлар илк устозларим бўлишган. Уларнинг хар бири Яссавий, Навоий, Сўфи Аллоҳёр ва Машраб каби зотларнинг мухлис ва муҳибини ҳамда улар изидан борган диёнатли олим, ориф ва таъбир жоиз бўлса, авлиё зотлар эдилар. Мен улардан “илм ва адаб” тушунчасининг уйғунлигини, комиллик ва халоллик масъулиятини ўргандим.

Кейинчалик адабиётшунос, манбашунос ва матншунос бўлишимга шу зотларнинг хиссаси бекиёс бўлган. Агар ўзимда бирор яхши фазилат пайдо қилган бўлсам, аввало, ана шу устозларнинг таълими ва баракотидан деб биламан. Шунинг учун ҳам бир умр улар олдида ўзимни қарздор деб хис қиламан...

Ёшлигимда гарчи моҳиятини тўла идрок этолмасам-да, шарқшунос олим бўлишни орзу қилардим. Бунга эришмоқ учун ҳаракатларим ҳам бўлди. Бирок насиба бошқа томонда экан.

Такдир тақозоси билан Самарқанд Давлат университетининг “Ўзбек ва тожик филологияси”да таҳсил олдим. Талабалик йилларим ҳам ўқиш ва изланишлар билан кечди. Шу йилларда хаттотлик санъатини ўргандим. Мақтаниш эмас-у, хаттотликда юксак натижаларни қўлга киритганман. Шунинг учун ҳам университетни тамомлашда

“Араб ёзувининг турлари ва тарихи” мавзусида диплом иши ёздим. Буни карангки, ўша йили университетга давлат имтихони кимиссияси раиси бўлиб пойтахтдан беназир адабиётшунос олим Матёкуб Қўшжонов бордилар. Менинг диплом ишим Матёкуб аканинг диккати тортди. У киши мени чакириб, замонавий ва мумтоз адабиётимиз хусусидаги фикрларимни эшитиб кўрдилар.

– Мабодо Тошкентга ишга таклиф килсак, борасизми? – деди устоз синовчан тикилиб. – Пойтахт ўзига хос мактаб, у ерда ўқиш ва изланишга етарлича имконият бор.

Кутилмаган бу таклифдан саросимага тушиб колдим. Чунки бу таклиф менга жуда катта масъулият юклаётганди. Мен келажакда бу ишончни оклашим зарур эди.

Матёкуб ака диплом ишимни Тошкентга олиб кетди. Назаримда у киши бу ижодий ишни кимларгадир кўрсатган. Шундан кейин устоз билан ўртамизда жиддий суҳбат бўлиб ўтди. У киши менга Тошкентга бориб, кимлар билан учрашиб, кандай муомала қилишимгача батафсил тушунтириб қўйдилар. Ана шу кўрсатмаларга асосан Тошкентга келдим ва Ўзбекистон Фанлар академиясининг Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институтига ишга кирдим.

Тошкент адабий ҳаёти мени ҳар жихатдан улғайтирди. Устоз Матёкуб аканинг ёрдами ва маслаҳати билан ана шу тарзда ҳаётим, турмуш тарзим бутунлай ўзгарди.

Институтдаги фаолиятимда хурматли олимларимиз Абдукодир Хайитметов, Абдурашид Абдугафуров, Ёқубжон Исмоков ва Иброҳим Хаккулов сингари адабиёт муҳибларидан кўп нарса ўргандим. Хусусан, илмий ишимга раҳбарлик қилган таникли олим Иброҳим Хаккулов том маънода устозлик қилдилар ва бизнинг адабий суҳбатларимиз, сабоқларимиз шу даргоҳда ҳамон давом этмоқда.

Ўтган йиллар давомида илмий-ижодий фаолиятимнинг маҳсули ўларок ўзимнинг уч-тўртта китобим нашр этилди. Араб, форс ва турк тилларидан ўн олти китоб таржима қилдим. Мумтоз адабиёт, фольклор, дин, тасаввуф, ахлоқ ва бошқа соҳаларга оид бўлган 25 китобни сўзбоши, изох ва лугатлари билан нашрга тайёрлаб чоп қилдирдим. Кўплаб илмий ва бадиий мақолаларим даврий нашрларда ёритилиб бормоқда. Лекин бу ишлардан хали кўнги тўлганича йўқ. Қилиниши керак бўлган ижодий ишлар хали олдинда. Аммо ҳар доим шу кунларга етказгани ва шу хайрли ишларга муяссар қилиб қўйгани учун Яратган зотга шукроналар айтаман. Ва яна бир шукронам шуки, илм ва китобат ишларида менга ҳамфикр ва ҳамнафас бўлган оилам бор. Харкалай адабиёт ва шеърят ихлосмандлари турмуш ўртоғим шоира Зебо Рахимовани яхши танишади. Икки нафар фарзандимиз: бир ўғил, бир кизимиз бор. Ўғлим Муҳаммад Содик Тошкент Ислон университетини ўтган йили тамомлади. Шу пайтгача баъзи китобларни ҳамкор бўлиб нашрга тайёрладик. Келажакда маданий меросимиз ва мумтоз адабиётимиз билан боғлиқ илмий тадқиқотлар қилиш режаси бор. Кейинги пайтларда даврий нашрларда беш-олти илмий ва маърифий мақолалари эълон қилинди. Ота ва устоз сифатида бу ютуқлардан мамнунлигим беҳаддир. Қизим Дилдора Хотин-қизлар мадрасасида тахсил олди.

Бир сўз билан айтганда оиламизда адабий муҳит ҳукмрон. Шунинг учун ҳам болаларим асосан адабиётга ихлосманд бўлиб улғайишди. Ростки, мен бундан мамнунман. Зеро, адабиёт илм, фан, шеър, тарих, тил, маданият, кадрят, ўзлик, дин, эътиқод ва ахлоқдир. Шартли равишда айтиш мумкинки, бутун бани башарга, инсониятга тегишли адабиёт бор ва айни пайтда ҳар бир миллатнинг ўз адабиёти бор. Адабиёт бу миллат кўзгуси, рухият мулки. Жамиятдаги ютуқ ва камчиликлар, ёмон ва яхши ҳулқлар, миллатнинг ўтмиш ва келажаги, тил ва кадрятлари, ўзлиги, диёнат ва эътиқоди,

боринги хар бир жабхадаги муомала ва муносабатлари ана шу адабиётда, энг сара асарларда ўз аксини топади. Миллатни дунё сахнасига олиб чикадиган воситалардан бири шубхасиз адабиётдир. Адабиётсиз жамиятнинг, миллатнинг аҳолини тасаввур қилиш қийин. Инсон онг ва фикрсиз, хис-туйғусиз, рухсиз, шуурсиз яшаши мумкинми? Шунинг учун ҳам ўтган асрнинг тонгида буюк Абдулхамид Чўлпон “Адабиёт яшаса – миллат яшар” дея бонг урган эди. Шоир мазкур фикрлари давомида ёзади: “Адабиёти ўлмагон ва адабиётининг тараккийсига чалишмаган ва адиллар етиштирмагон миллат охири бир кун хиссиётдан, ўйдан, фикрдан махрум қолиб, секин-секин инкироз бўлур. Муни инкор қилиб бўлмас. Инкор қилгон миллат ўзини инкирозда эканун билдурур”. Мана, бу фикрларнинг айтилганига ҳам сал кам юз йил бўлди. Аммо Чўлпоннинг фикри ҳамон эскиргани йўқ. Бу давр ичида халқимиз кўп ташвишли кунларни бошдан ўтказди. Шўроларнинг сохта мафкураси халқ онгини ҳам, адабиётини ҳам маълум маънода қалғитди. Лекин барибир яхши шеърлар, яхши асарлар ёзилди. Адабиётимиз ўзига яраша муваффақиятларга эришди. Айниқса, мустақилликдан кейин бир талай ёшларимиз адабиёт майдонига ўз овози, ўз сози билан қилиб келди ва жонажон юртимизнинг истиқлолини, у берган моддий ва маънавий неъматлар ҳақида баралла қуйламоқда. Аммо бу саъй-ҳаракатларимиз ҳали етарли эмас. Жаҳон тан оладиган ва миллатни дунёга танитадиган асарлар ёзилиши керак. Буюк мумтоз адабиётимиз ёшларимиз томонидан тадқиқ этилиши лозим.

Шаҳсан мен адабиётда асрлар синовидан ўтган шеърини шакл ва мазмун давом этишини истардим. Навоий, Оғахий, Сўфи Аллоҳёр, Машраб сингари улугларимиз тарғиб қилган пок эътиқод, ҳалоллик ва адолат замонавий адабий асарларимиз мазмунига ҳам қўчиб ўтишини истардим. “Сўзда сеҳр, шеърда хикмат” бор дейдилар. Хар бир шеър ва адабий сўз мана шу мезонга мос бўлиши керак. Навоийнинг хикматли байтларини хар қанча тақрорласангиз ҳам қўнғилга урмайди. Бунинг сири нимада? Бунинг сири Навоий ҳазратларининг ихлос-эътиқоди ва пок муҳаббатидир.

Шоир газалларини ўқий туриб, қалбимиз мудом хайратлар ошёнига айланади. Бу газаллар гўё сўзлардан эмас, балки уста заргарнинг моҳир қўли билан бир ипга тизилган гавхарлардан, маржонлардан иборатдек туюлади. Билъақс, шоирнинг ўзи ҳам сўз аталмиш илохий неъматни шеърларида “сўз гавҳари” деб ифодалайди. Ҳали қозоғга тўқилиб улгурмаган шеърларини эса “ҳали қўнғил садафи ичига яширинган жавохирлар” деб атайди. Айтиш мумкинки, сўз таърифини ҳеч қим ҳазрат Навоийчалик маромига етказа олмаган.

Албатта, ҳазрат Навоий таърифиди хар қанча ёзсак кам бўлаверади. Бирок бу ердаги асосий гап шуки, биз Навоийни ўрганишимиз керак. Биз Навоийни ўрганмасак, у зотни буюк дейишимиздан маъно қолмайди. Асрлар ўтса-да, Навоий қамолот осмонида қуёшдек балқиб тураверади. Бу қуёшдан баҳраманд бўлиш эса ўзимизга тан.

Агар диққат қиладиган бўлсак, ўзбек мумтоз адабиётидан адабий жанрларни, ҳатто сўнги йилларда тез-тез қулукка қалинаётган замонавий модернизм унсурларини ҳам топишимиз мумкин. Гарчи ўтган асрнинг сўнги чорагида оммалашган “модернизм” атамаси “энг янги”, “замонавий” деган маъноларни аңлатса-да, бу адабий ҳодиса йўқ жойдан пайдо бўлган эмас. Мисол учун, Атойининг ўнлаб газалларида модернизмнинг асосий хусусиятларидан бири символизмни қўришимиз мумкин. Демокриманки, айрим адабиётшуносларимизнинг модернизмни фақат гарбга ҳослаб қўйиши унчалик тўғри эмас. Ёки буни гарб андозаси дея инкор этиш ҳам яхши эмас. Мухими, қайси жанр ёки қайси услубда бўлмасин, ўқувчи руҳиятига ижобий таъсир эта оладиган асарлар

яратишдир. Адабиётнинг яшовчанлигини янги услублар эмас, яхши асарлар таъминлайди.

Ахир Навоий хазратнинг арузда ёзилган газалларини инсоният беш юз йилдан бери ўкиб келади ва завқ олади. Уларда инсон аталмиш мураккаб ва шариф хилкатнинг турфа хис-туйгулари, завқу шавқлари, орзую армонлари энг нозик кирраларигача ўз ифодасини топган.

Маълумки, Навоий хазратлари шоирларни яхши ва ёмонга ажратган ва бошқалар айтган маъноларни такрорлашдан қайтарган. У киши “Хайратул аброр” достонининг “сўз таърифида”ги бобида назмнинг ўрни, шеърнинг шакл ва мазмуни ҳақидаги тўхталар экан, боб хотимасида шундай дейди:

Бўлмаса эъжоз мақомида назм,
Бўлмас эди Тенгри каломида назм.
Назмда ҳам асл анга маъни дурур,
Бўлсун анинг сурати ҳар не дурур.
Назми, маъни анга марғуб эмас,
Аҳли маъоний қошида ҳўб эмас.
Назми ҳам сурат эрур хуш анга,
Зимнида маъни доғи дилкаш анга.

Назаримда, шоирнинг бундай теран фикрлари ҳар қандай гарбпараст модернчини ҳам беҳуда даъволардан қайтарса ажаб эмас.

Биз модерн адабиёти Гарбдан кириб келган дейишдан олдин Шарк адабиётида ҳам доимо янгиликка, “тоза мазмун”га интилиш ва тарғиб қилиш бўлганини эслаб қўйишимиз керак.

Ҳақиқий ижодкорлар ҳеч қачон қандайдир “изм”лар қолипига мослаб шеър ёки бошқа асарларини ёзмайдилар. Истеъдодли ижодкорларда илҳом қуйилиб келади ва шунда энг сара асарлари тугилади. Дейлик, Фаҳриёр ёки Баҳром Рўзимухаммадлар шеъринида, Назар Эшонқул насрода бирор шаклий ёки маънавий ўзгаришлар қилган бўлсалар бу ижоднинг табиати. Ижодкор ҳамиша изланишда давом этиши керак, бўлмаса у ўз қобилигида ўралашиб қолади. Қолаверса, бу ўзгаришларни қитобхонлар қандай қабул қилади? Яхши қабул қилмаса, ундай модернчиликнинг нима қерағи бор?! Абдулла Орипов ёки Мухаммад Юсуфнинг халқона ва теран маъноли шеърларининг нега шайдоси қўп? Менимча, ҳар қандай ҳолатда ҳам аслидан узилмаган ва қамонасидан орқада қолмаган шеърини яловбардор бўлади.

Шу маънода бугунги ўзбек адабиётини ривожлантириш учун аввало, жўн ва ўрта миёна асарларнинг илдиз отишини тўхтатиш керак. Начора, Абдулла Қаҳҳор айтганидек, “Адабиётга ўғри мушукка ўхшаб туйнукдан ошиб тушадиганлар ҳам бўлади”.

Яна бир муҳим масала, ҳазрат Навоий ва бошқа мумтоз шоирларимизнинг асарларини, халқ оғзаки ижоди дурдоналарини яна-да қенгроқ тарғиб қилиш йўлидан боришимиз лозим. Тан олишимиз керак, болаларимизга ўрта мактабларда мумтоз адабиётимиз қўнғилдагидек ўргатилмаяпти. Тўғрироғи, бу борада малакали кадрлар ва ўқув қўлланмаларимиз ҳам ҳали етарли эмас. Тасаввуфий рамз ва тимсоллар лугатини, шох байту газаллар шарҳини қўпайтириш керак.

Шунингдек, бугун адабиётимизда таржима санъатига жиддий эътибор қаратмоқ эҳтиёжи ҳам мавжуд. Чет эл адибларининг энг сара асарлари таржима қилинса, айни

пайтда ўзбек адабларининг китобларини ҳам хориж тилларга ўгириш ишлари изчиллик билан амалга оширилса мақсадга мувофиқ бўларди. Афсуски, ҳали бизда Навоий асарларини хориж тилларига профессионал тарзда таржима қила оладиган мутахассислар деярли йўқ. Демак, бу масалага жиддий эътибор қаратиш керакка ўхшайди.

Ўзвчилар уюшмасида пайдо бўлган ҳар бир бадиий асар кенг миқёсда, талабчанлик руҳи билан муҳокама қилиниши керак. Зеро, бу ҳол ижодга эндигина кириб қелаётган ёшларга адабиётнинг эрмак эмаслиги ёки касб эмаслигини тушунтириш, улар билан ишлаш ва яқин муносабатда бўлиш, янги истеъдодларни кашф этишимизга йўл очади. Мана шу хайрли ишларга имкон қадар ҳисса қўшиш ҳар бир адабиёт муҳибининг зиммасидаги бурчдир. Шу маънода қамини ҳам дафтаримга бир қатор режаларни қоралаб қўйганман. Гап энди уларни амалга оширишда. Жумладан, ушбу йилда “Ўзбек адабиётида қаландарлик” мавзусидаги докторлик ишимни охирига етказишим керак. Айрим мумтоз адабиётимиз вакилларининг беназир асарлари ҳали қўлёзма ҳолида турибди. Уларни нашрга таёрлаш, араб ва форс тилларида битилган асарларини таржима қилиш лозим. Бу ҳусусда ҳам ўзига хос режаларим бор.

Хаттотлик, хат санъати бўйича ҳам бир қанча маълумотлар йиққанман. Уларни китоб ҳолида жамлашим керак. Шунингдек, ўйлаб қўйган бадиий қисса ва хотиралар ёзиш ниятим бор. Қаламқанда Навоий асарларини шарҳлаш, имкон қадар содда қилиб тушунтириб бериш асосий орзуларимдан бири.

Атоқли шоиримиз Оғахийнинг “Таъвизул ошиқин” девони тўлиқ ҳолда нашр бўлмаган. Мен бу девонни энг ишончли қўлёзмадан қирилл алифбосига таъдил қилиб чиқдим. Уни охирига етказиб, бу йил нашр қилиш ниятидаман. Ажабмас, мустикалликимиз шарофатидан Оғахий бобомизнинг муқаммал асарлар тўплами нашр этилса.

Хуллас илм, ижод деганлари бу ҳаёт билан, инсонлар билан, турмуш ташвишлари билан боғлиқ ҳодисадир. Ана шу заҳматларга қандаш ижод қилиш барчамизга насиб этсин.

ОЛИМ ХАКИДА

Сайфиддин Рафиддинов – 1958 йил Қашқадарё вилоятининг Шахрисабз туманига қарашли Темирчи қишлоғида таваллуд топган. 1987 йилда Самарқанд давлат университетининг Ўзбек ва тожик филологияси факультетини, 2001 йилда Имом ал-Бухорий номидаги Тошкент Ислом маҳадини тамомлаган. Мумтоз адабиётни яхши биладиган, қўлёзма манбаларни пухта ўқий оладиган, араб хат турлари, форс ва араб тилларини биладиган адабиётшунос, манбашунос ва исломшунос олимдир. У 1987 йилдан буён Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Тил ва адабиёт институтида ишлаб келмоқда. Институт аспирантураси ва докторантурасида ўқиган. 1994 йилда филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун “Атойининг поэтик маҳорати” мавзусидаги диссертациясини химоя қилди ҳамда XV асрнинг биринчи ярмида яшаб ижод этган машҳур шоир Мавлоно Атойининг Санкт-Петербургда сақланаётган ягона қўлёзма нусхасини қирилл алифбосига таъдил қилиб, асл манбаси, сўзбоши ва изоҳлари билан нашр этди. Алишер Навоийнинг 20 жилдлик “Муқаммал асарлар тўплами”нинг 17, 18, 19 ва 20-жилдларини нашрга тайёрлашда таржимон ва масъул муҳаррир сифатида фаол иштирок этди.

Илмий фаолияти давомида Сайфиддин Рафиддинов ўзининг 4 китобини эълон қилди. Мумтоз адабиёт, халқ оғзаки ижоди, ислом дини, тасаввуф, ҳусусан нақшбандийлик

тарикати ва бошка сохаларга оид 16 китобни араб, форс ва турк тилларидан таржима килиб, шунингдек, мазкур сохаларга оид йигирмадан ортик китобни сўзбоши, изох ва лугатлари билан нашрга тайёрлаб чоп эттирди.

Унинг китоб ва маколалари хорижда ҳам нашр бўлган. Олим Жазоир, Эрон ва Туркиядаги кўплаб халқаро илмий анжуманларда маъруза билан иштирок этган. 1998 йилдан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси. Oilали, 2 нафар фарзанди бор.

Сайфиддин Рафиддинов